

A korábbi gyakorlattal ellentétben a kritikai kiadás szövege révén nyíló lehetőség a Bessenyei-szövegek újraolvasására több előadót is meghívtak: Gergye Lászlót (*Bessenyei György és a leíró vers*), Nagy Imrét (*A „Tariménes utazása” problémavilága*), Mezei Mártát (*A költő Bessenyei*), Onder Csabát (*A „Bessenyei György Társasága” mint elbeszélés*) és Szilágyi Mártont (*A vígjátékiró Bessenyei művészi távlatai: Bessenyei filozófusa és Pontyija*). Mezei Márta műfaji szempontból szelektált Bessenyei-szövegek újraolvasásával kísérel meg összegző képet nyújtani Bessenyei lírájáról, Gergye László és Nagy Imre tanulmányai a szakirodalomban korábban figyelemre kevésbé méltatott szövegek olvasatát nyújtják, míg Onder Csaba és Szilágyi Márton tanulmánya nem szövegválasztásban, hanem az adott szövegek korábbi olvasatát revidáló szemléletében jelent újat. Tanulságos e két előadás-szöveg összevetése, amennyiben Onder Csaba a narratológia kidolgozott, kanonizált elemzési módszerét alkalmazza a *Bessenyei György Társasága* címmel jelölt gyűjteményes szövegkorpusz újra- (pontosabban: egybe-) olvasására, míg Szilágyi Márton a modern drámaelméletek alkal-

mazása helyett kortárs olvasatok interpretációs mechanizmusát vizsgálva jut arra az értelmezésre, mely Bessenyei vígjátékában a korabeli műveltségteretek elkülönítését, illetve ezek értékelméleti pozícióját hangsúlyozza. Mindkét eljárás releváns olvasatot ad bizonyos szempontból, ám úgy tűnik, az utóbbi alkalmasabb egy irodalmi szöveg történeti olvasatainak feltárására, s egyben módszertani továbblépésre is.

A kötet tanúsága szerint *A szétszórt rendszer*, pontosabban a Bessenyei-kutatás elemei tehát elsősorban a szociológiai, antropológiai kérdésfeltevés körül kristályosodnak ki, fontos szerepet töltenek be a Bessenyei-szövegek újraolvasása, különféle szemléleti-metodikai háttérrel, illetve a kultusztörténet intézménytörténeti aspektusai – mindez mikrofilológiai elemzésekre alapozva. A társtudományok közül leginkább a nyelvészet, a történettudomány és a történeti szociológia újabb eredményeinek hiánya érezhető. A kötet tanulmányainak változatos tematikája és metodikája, illetve változó színvonala így jó mutató biztató tendenciák és pótolandó hiányok tekintetében.

Balogh Pirooska

### **CSORBA SÁNDOR: BESSENYEI GYÖRGY VILÁGA**

Budapest, Argumentum Kiadó, 2000, 282 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 145).

Csorba Sándor írásait hosszabb ideje figyelve tudhatjuk, hogy fő kutatási területe Szabolcs-Szatmár megye magyar irodalmi élete, Kölcsey és kora, és foglalkozott Szemere Bertalan fiatal éveivel is. Munkásságában a társadalom és az irodalom kölcsönhatására helyezi a hangsúlyt. Az irodalmi alkotók irodalomtörténeti tevé-

kenységét nemcsak a művek értelmezési lehetőségei felől vagy a filológia szempontjából közelíti meg, hanem vizsgálja azt a társadalmi kontextust is, amely meghatározó a szerző szempontjából. Vizsgálódásainak alapja a precíz forráskutatás.

Bessenyei György világát bemutató műve elsősorban Hajdú-Bihar és Szabolcs-

Szatmár megye közgyűlési, bírósági jegyzőkönyveinek adataira és más levéltári forrásokra támaszkodik, és a korabeli dokumentumokból levont következtetések új kutatási eredményre vezetnek a szerzőt, azzal együtt, hogy Gálos Rezső Bessenyei-életrajzát tartja a legteljesebb munkának a Bessenyeiről készült biográfiák közül. Elfogadva az életút Gálos által történő tagolását, Csorba követi annak eseményeit, azonban kérdésként veti fel azt, hogy az udvarnál számos kudarcot megélt, majd itthon letelepedett Bessenyei életében milyen, a személyén kívül álló tényezők befolyásolták az alkotót, hogyan hatottak ezek az irodalmi munkásságra. A mű célja nem Bessenyei György életrajzának bemutatása az alkotások lehetségesnek tartott értelmezésével (ebből az eddig született szakirodalom felhasználása és kritikus megítélése következne), hanem a társadalmi rendszerben helyet kereső és a társadalmi meghatározottságából fakadó problémákat megoldani próbáló táblabíró vizsgálgja. A források használata során tett új megfigyelések a korabeli dokumentumok értelmezésének eredményei. A szerző főleg a korszak hírlap-, színház- és művelődéstörténetéről született átfogó munkákat, illetve Szabolcs és Bihar megye helytörténeti dokumentumait és a Bessenyei család adatait feldolgozó tanulmányokat és forrásokat veszi számba, a testőrírő irodalmi tevékenységét és eredményeit közvetlenül tárgyaló opusokra kevésbé támaszkodik.

1997-ben a Magyar Tudományos Akadémia Bessenyei György születésének 250. évfordulója alkalmából emlékülést rendezett. Az ülésen elhangzott előadásokat *A szétszórt rendszer* című kötetben gyűjtötték össze, a könyv szerkesztői Mar-

gócsy Klára és Csorba Sándor voltak. Nem meglepő, hogy a kötetben megtalálhatjuk Csorba két dolgozatát is, *Adalékok Bessenyei életének utolsó évtizedéhez* és *Bessenyei György végrendelete* címmel. Mindkét, az idők során kibővített tanulmány szerves részét képezi a *Bessenyei György világa* IV. és V. fejezetének. Ez utóbbi, a testőrírő életének utolsó évtizedét tárgyaló rész szerkezeti felépítésében is eltér az emlékülés alkalmából kiadott tanulmánytól. *A szétszórt rendszerben* Csorba közli a végrendeletet és a Bessenyei családfát is, az új könyv mellékletében helyet kaptak a közgyűlési jegyzőkönyvek, amelyek a szerző munkája nyomán először látnak napvilágot.

*A Bessenyei György világa* a testőri szolgálat után birtokain gazdálkodó, táblabírói hivatalt betöltő Bessenyeit mutatja be. Csorba a földesúri feladatait ellátó író közvetlen környezetében ábrázolja; kiemeli azt a kölcsönhatást, amely a volt testőrrel szemben támasztott társadalmi elvárások és az irodalmi tevékenységet folytatni akaró hivatástudat között lép fel. A történeti és társadalmi háttér ábrázolása során különböző szerepkörök válnak el egymástól. A személy szerepei között megtalálhatók azok, amelyeket önmaga választ, a belülről fakadó hivatástudat és elkötelezettség eredményei. A szerepek másik csoportját ezzel szemben egy társadalmi elvárás hívja életre. Ez az elvárás a személyről a korabeli társadalom által alkotott képnek is fontos része. Bessenyei életútján a szerepkörök mindig küzdenek egymással. A szerző leírja azokat a korabeli társadalom által elvárt szerepköröket, amelyek állandóan kontrollálták az írói hivatásáról meggyőződött és cselekedni kívánó földesurat. A testőrírő hivatástu-

data és táblalírói, földesúri működése közül Csorba műve az utóbbi felől közelíti meg Bessenyeit. A két szerepkör kölcsönhatása feszültséget eredményez, feltárul az az egymásra hatás, amely a két pálya, a filozófusi, írói és a társadalmi kötelezettségeinek eleget tevő földesúri életút között alakult ki. Képet kaphatunk arról, milyen indíttatások érték Bessenyeit abból a környezetből, amely őt a földesúri szerepkörben látta, és ez a hatás hogyan érhető tetten műveiben (*Felvilágosodás kori eszmék tükröződése és a magyar filozófuseszmény alakjának megfogalmazása vígjátékaiban, Írói világszemlélete* című fejezetek).

A kisonográfia kompozíciója nem törik meg, ezt az életúton történő időbeli előrehaladás biztosítja, azonban a nagyobb egységeken belül a szerző eltér az életrajz lineáris áttekintésétől, és egymás mellé helyezi a szerepkörök pályáinak kronologikusan egymásnak megfeleltethető képeit. Az első, a korabeli uralkodói törekvéseket bemutató fejezet nincs részekre tagolva. A második nagy egység belső szervező ereje még követi az életeményeket, és az alfejezetek egymáshoz való kapcsolatát az írói ambíciók kialakulása, illetve az ekkor keletkezett művek történeti kontextusba helyezése nyújtja, amely gyakran kitekint Bessenyei íróvá érésére. A családi körülményeket tárgyaló rész nem kívánt belső felosztást. A *Magán- és közéleti ténykedése Bihar vármegyében* című fejezet belső kohéziója – ahogy a cím is jelzi – az életutat két, egymással párhuzamosan futó részre bontja, ezeket hol egymás tükrében egy alfejezetben (*A gazdálkodó Bessenyei személyes ügyei és az írói alkotói periódusa*), hol egymástól elválasztva mutatja be a szerző. A végrendelet elemzésében szintén a személyes filozófiai indíttatás és a kül-

világ hatásának kettősége külön szervezi a kisebb fejezeteket.

A könyvet a tematikus szerkezete szempontjából szemlélve több, egymással kapcsolatot tartó, de egymás mellett élő témát találunk. Az 1770-es, 1780-as évtizedek uralkodói törekvéseiről kapunk képet az első részben, amely röviden bemutatja Mária Terézia és a trónon őt követő II. József abszolutisztikus uralkodását, illetve a birodalmi berendezkedést, amellyel a szerző előrevetíti Bessenyei György érintettségét a korabeli intézményi rendszerek tevékenységében. A második fejezet a testőriről pályájának kezdeti szakaszát öleli fel. Csorba foglalkozik Bessenyei vallási meggyőződésével, és iskolái számbavétele során az eddigi kutatásokhoz képest új eredményre jut, ugyanis a különböző tantárgyak tanulási évének tisztázásával megállapítja, hogy Bessenyei hat évet tanult a testőri pályafutás megkezdése előtt. Képet kapunk a pataki kollégium életéről, az oktatás kereteiről itt és Berceken, illetve a testőrség napi szokásairól. A szerző választ ad Bessenyei íróvá válásának kérdéseire, és ennek okait a Bessenyei köré gyűlő társak inspiráló hatásának tulajdonítja. Csorba Bessenyei írói munkásságának eredetiségét három érveléssel is alátámasztja a műgond, az európai irodalom és az alkotói folyamat alapos áttekintésével. Külön fejezetet szentel az *A' Filozófus* elemzésének, amelynek során a felvilágosodás eszméinek sajátosságos, a korban újnak számító vonásaira mutat rá. A *Bessenyei György világa* csak két alkotást elemez részletesen, ez is mutatja, hogy a szerző elsődleges célja nem Bessenyei műveinek értelmezése volt, hanem az izgalmas és sokszínű kor egyik keresztmetszetének ábrázolása. Az életpálya első

szakaszát felölelő tematikus egységben a Bessenyeit körülvevő világ és az írói ambíciók kialakulásának bemutatása szorosan összefonódik.

A Szabolcs megyei évek ábrázolása izgalmas és színes képet nyújt a családi viszonyokról a harmadik részben. A családfa és a rokonság feltárása révén világít rá a szerző a bonyolult öröklési rendszerre és az ebből fakadó állandó pereskedésekre, amelyeknek Bessenyei György akaratlanul is részesévé vált.

A berceli távozás mozzanata indítja a következő szakaszt. Csorba Sándor rámutat, hogy Bessenyei táblabírói működése jó ötleteket adott irodalmi műveihez. A tematika ettől fogva csak a legfőbb mozzanatokban követi az életút fonalát, és az alfejezetek kohézióját az az „enciklopédikus” jelleg teremti meg, amely sorra veszi a Bessenyei világot alkotó legfőbb tényezőket, mint Bihar megye infrastrukturális, közigazgatási és kulturális élete; a vármegye története, leírása, az iskolák helyzete, a színházak működése és az országos politika Biharban zajló menete. Azonban a vármegye élete és Bessenyei György pályája közötti kapcsolódási pontokra adatok hiányában a szerző csak ritkán tud rámutatni. A történeti háttér ábrázolását és az életpálya egyes eseményeit ezért párhuzamosan követi.

Az írói pálya és a közéleti működés e módon történő összehangolása elvezet ennek a résznek legfőbb kérdéséhez: miért lett Bessenyeiből a maga adta jelző szerint remete? A cenzúra, a jakobinus mozgalom Bihar megyei résztvevői, a magyar nyelv ügye, a hazafias témájú festészet, a magyar nyelvű lapok megjelenése és végül Kultsár István lapjának történeti bemutatása vezet

el a kérdés megválaszolásához. De adatok hiányában Csorba itt sem állíthat biztosat. Tehát azokra a kérdésekre, amelyek megválaszolása alátámasztaná vagy éppen ellenkezőleg, kétségbe vonná Bessenyei remeteségét (járatott-e újságot, miképpen támogatta a Kelemen-társulatot, részt vett-e a pezsgő társasági életben), csak feltételelesen kapunk választ.

Mivel a „nemesi földesúr” szerepkörének vizsgálatai nem vezettek kielégítő eredményre, Csorba Bessenyei természet- és emberfelfogásának tanulmányozásával igyekszik válaszolni a remeteség kérdésre. Itt található a könyvben a második műelemzés. *A természet világa* című költemény cenzori jelentését is közli a szerző, ezzel is érzékelteti azt a paradoxont, amely Bessenyei valószínűsíthető írói akarata és saját korában való meg nem értettsége, tehát a művel kifejezett írói szándék közönységben való lecsapódása között alakult ki.

A végrendelet vizsgálatakor a szerző azokat az írói hitvallásokat keresi, amelyek még a halál előtt megszólalnak Bessenyeiben, majd állást foglal a halál dátuma körüli vitában is. A záró fejezetben a Bessenyei-recepció egy részét értékeli. A kötet végén található hasznos melléklet Bessenyei György táblabírói közszereplési dokumentumait, családfáját és végrendeletét tartalmazza.

Csorba Sándor munkája nélkülözhetetlen ismereteket nyújt Bessenyei György írói munkásságának értelmezéséhez, a bihari remete eddig kevésbé ismert arcát mutatja be, olyan alkotóként ábrázolja Bessenyeit, aki próbált egyensúlyt teremteni az írói és táblabírói szerepkörök között.

*Pálfalvi Kinga*